

УДК 159.922

DOI <https://doi.org/10.32782/2787-5137-2024-2-6>

Наталія Борисівна ПАВЛИШИНА,

кандидат педагогічних наук, доцент,
Волинський національний університет імені Лесі Українки
E-mail: pavlyshyna@ukr.net
ORCID: 0000-0002-1385-0800

Ірина Борисівна КУЗАВА,

доктор педагогічних наук, професор,
завідувач кафедри спеціальної та інклюзивної освіти,
Волинський національний університет імені Лесі Українки
E-mail: kutopir@gmail.com
ORCID: 0000-0001-8087-7897

СТРЕСОСТІЙКІСТЬ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ ЯК КОМПОНЕНТ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ СПЕЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ

У статті проаналізовано проблему стресостійкості майбутніх спеціальних педагогів в умовах воєнного часу. Визнано, що стресостійкість є важливим компонентом професійної компетентності педагогів, здатних ефективно здійснювати педагогічну діяльність в умовах стресогенних обставин, спричинених війною. Уточнено сутність поняття «стресостійкість майбутніх спеціальних педагогів», під яким розуміють цілісну властивість особистості, що характеризується високою адаптивністю до негативних наслідків воєнного стану, а також професійно орієнтованими компетенціями й особистісними якостями, спрямованими на подолання наслідків стресових ситуацій у процесі здійснення педагогічної діяльності. Схарактеризовано адаптивність та адаптаційний потенціал особистості як важливі чинники, що ефективно впливають на процес формування стресостійкості майбутніх спеціальних педагогів. Під адаптивністю майбутніх спеціальних педагогів розуміють здатність особистості відповідати вимогам освітнього та професійного середовища: оволодіння відповідними професійними компетенціями, неперервний саморозвиток, систематичний самоаналіз, самооцінка власної педагогічної діяльності. Адаптаційний потенціал майбутніх спеціальних педагогів трактується як цілісна властивість особистості, основою якої є особистісні якості та переконання, ціннісні установки, мотиви щодо здійснення педагогічної діяльності в інклюзивному освітньому середовищі. Зазначено, що високий рівень адаптаційного потенціалу майбутніх спеціальних педагогів свідчить про сформованість їх професійної компетентності. Охарактеризовано педагогічну супервізію як ефективний метод профілактики професійного вигорання, що спрямований на професійний та особистісний розвиток педагога щодо формування його стресостійкості в умовах воєнного часу.

Ключові слова: стресостійкість, професійний компонент, спеціальний педагог, адаптивність, адаптаційний потенціал, педагогічна супервізія.

Nataliia Borysivna PAVLYSHYNA,

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Lesya Ukrainka Volyn National University
E-mail: pavlyshyna@ukr.net
ORCID: 0000-0002-1385-0800

Iryna Borysivna KUZAVA,

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor,
Head of the Department of Special and Inclusive Education,
Lesya Ukrainka Volyn National University
E-mail: kutopir@gmail.com
ORCID: 0000-0001-8087-7897

STRESS RESISTANCE IN THE CONDITIONS OF WAR AS A COMPONENT OF PROFESSIONAL COMPETENCE OF FUTURE SPECIAL TEACHERS

The article analyzes the problem of stress resistance of future special teachers in wartime conditions. It is recognized that stress resistance is an important component of the professional competence of teachers who are able to effectively carry

out pedagogical activities under stressful circumstances caused by war. The essence of the concept of “stress resistance of future special educators” is clarified, which is understood as a holistic property of the personality, characterized by high adaptability to the negative consequences of martial law, as well as professionally oriented competencies and personal qualities aimed at overcoming the consequences of stressful situations in the process of carrying out pedagogical activities. The adaptability and adaptive potential of the individual are characterized as important factors that effectively influence the process of forming the stress resistance of future special teachers. The adaptability of future special educators is understood as the individual’s ability to meet the requirements of the educational and professional environment: mastery of relevant professional competencies, continuous self-development, systematic self-analysis, self-evaluation of one’s own pedagogical activity. The adaptive potential of future special educators is interpreted as a holistic property of the individual, the basis of which are personal qualities and beliefs, value attitudes and motives regarding the implementation of pedagogical activities in an inclusive educational environment. It is noted that the high level of adaptation potential of future special teachers indicates the formation of their professional competence. Pedagogical supervision is characterized as an effective method of preventing professional burnout, which is aimed at the professional and personal development of the teacher in terms of the formation of his stress resistance in wartime conditions.

Key words: *stress resistance, professional component, special teacher, adaptability, adaptation potential, pedagogical supervision.*

Вступ. Професійна діяльність спеціального педагога характеризується особистою відповідальністю у закладах освіти за життя, здоров’я та безпеку учнів, що мають особливі освітні потреби. Високі соціальні вимоги, очікування дітей, батьків та адміністрації освітніх закладів призводять до постійної внутрішньої напруги та активізації особистісних ресурсів педагога, що зумовлює стресогенність вибраної професії.

Російсько-українська війна накладає негативний відбиток на процес навчання у закладах освіти. Дослідження Організації GoGlobal щодо настроїв та потреб освітян засвідчили, що 54% учителів помітили у себе ознаки професійного вигорання та зниження стресостійкості. Тривалі загрози власному життю та рідних, систематичні тривоги та ракетні обстріли додають постійних стресів не лише педагогам, але і учням, що негативно впливає на навчальний процес загалом. Реалії сьогодення диктують нові умови та підходи до організації безпечного освітнього простору та потребують професійної підготовки стресостійких учителів, здатних працювати в умовах війни. На сьогодні стресостійкість спеціального педагога є важливою умовою його успішної професійної діяльності у відповідних освітніх закладах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблему формування стресостійкості майбутніх педагогів охарактеризували у своїх наукових працях С. Кузікова, А. Пасічніченко, Т. Щербак. Теоретичні підходи до розуміння поняття «стресостійкість» як психологічного феномену розглядали О. Кравцова та М. Кудінова. Окремі аспекти питання стресостійкості студентів у закладах вищої освіти досліджували О. Василенко, О. Калитич, Л. Потапюк. Проблеми професійної стресостійкості майбутніх спеціальних педагогів присвячені праці С. Добровольської, Н. Пахомової, Х. Сайко, Н. Цибуляк.

Незважаючи на посилену увагу науковців до досліджуваної проблеми, залишається поза увагою низка питань щодо особливостей стресостійкості майбутніх спеціальних педагогів з урахуванням реалій сьогодення, власне в умовах російсько-української війни.

Мета і завдання статті – теоретичний аналіз особливостей формування стресостійкості майбутніх спеціальних педагогів в умовах воєнного стану; характеристика чинників та методів формування стресостійкості в умовах стресогенних обставин, спричинених війною.

Виклад основного матеріалу дослідження. Професія спеціального педагога є стресогенною, адже передбачає здійснення педагогічної діяльності з учнями, що мають порушення інтелектуального розвитку. Тісна взаємодія та емпатія вчителя у роботі з такими дітьми часто призводить до емоційного вигорання, морального виснаження та хронічного стресу. Тож стресостійкість спеціального педагога є важливим компонентом його професійної компетентності.

Розкриваючи зміст поняття «стресостійкість», варто зазначити, що у науковій літературі його трактують в основному у трьох аспектах, як:

- сукупність особистих якостей, що дають можливість майбутнім педагогам долати труднощі, пов’язані з навчальним процесом [6; 7];
- професійну якість, що характеризується комплексом вроджених та набутих властивостей, які дозволяють протистояти та долати труднощі, що виникають у процесі педагогічної діяльності [10];
- інтегральну властивість педагога як особистості та суб’єкта педагогічної діяльності [1].

Теоретичний аналіз наукових досліджень дає можливість трактувати стресостійкість майбутніх спеціальних педагогів як цілісну властивість особистості, що характеризується високою адаптивністю до негативних наслідків воєнного стану, а також професійно орієнтованими компетенціями й особистісними якостями, спрямованими на подолання наслідків стресових ситуацій у процесі здійснення педагогічної діяльності.

Серед різноманіття чинників, що ефективно впливають на процес формування стресостійкості майбутніх спеціальних педагогів в умовах воєнного стану, вирізняються адаптивність та адаптаційний потенціал студентів.

Здатність до адаптивності та високий рівень адаптаційного потенціалу спеціальних педагогів у закладах вищої освіти свідчить про готовність здійснювати професійну діяльність в умовах сьогодення, коли потрібно володіти не лише системою фахових знань, умінь та навичок, а методами самозаспокоєння, надання емоційної та психологічної підтримки учням, механізмами конструктивної поведінки у стресових ситуаціях.

Найчастіше під адаптивністю майбутніх педагогів розуміють важливий елемент соціальної адаптації особистості, який являє собою багаторівневий, багатокomпонентний, неперервний процес включення у навчальну діяльність освітнього закладу, що передбачає становлення, формування ціннісних смислів пізнання, засвоєння вимог нового освітнього середовища, оволодіння комплексом наукових знань, умінь і навичок, підготовку до самостійного вирішення освітніх і професійних завдань, а також розвиток здатності до самоаналізу і самооцінки власної діяльності [9].

Адаптивність майбутніх спеціальних педагогів – це здатність особистості відповідати вимогам освітнього та професійного середовища, таким як: оволодіння відповідними професійними компетенціями, неперервний саморозвиток, систематичний самоаналіз, самооцінка власної педагогічної діяльності.

Адаптаційний потенціал науковці трактують як інтегральну характеристику особистості, що включає стійку сукупність індивідуально-психологічних і особистісних властивостей та виражає можливості особистості до психічної адаптації. Адаптація супроводжується системою виховання і самовиховання з метою власної самореалізації та самоактуалізації в результаті соціальної цілеспрямовано організованої профільно-професійної підготовки. Успішна адаптація до умов навчання залежить від вибору студентом поведінки і напрацювання операційних механізмів [8].

Адаптаційний потенціал майбутніх спеціальних педагогів – це цілісна властивість особистості, основою якої є особистісні якості та переконання, ціннісні установки, мотиви щодо здійснення педагогічної діяльності в інклюзивному освітньому середовищі.

Високий рівень адаптаційного потенціалу майбутніх спеціальних педагогів свідчить про сформованість професійної компетентності та готовність здійснювати педагогічну діяльність в умовах воєнного часу.

Стресогенний характер педагогічної професії призводить до професійного вигорання спеціальних педагогів, що характеризується емоційним виснаженням фахівця, втратою професійної мотивації, психологічним дистанціюванням від роботи тощо.

Сучасним методом запобігання та подолання негативних наслідків професійного вигорання фахівців освітньої сфери є педагогічна супервізія, метою якої є професійний та особистісний розвиток педагога щодо формування його стресостійкості в умовах воєнного часу.

Педагогічна супервізія – це професійна підтримка педагогічних працівників через систему наставництва. Метод запозичений із психології, є досить ефективним у вирішенні труднощів, що виникають у процесі професійної діяльності, які педагог не в змозі подолати самостійно через брак необхідних теоретико-методологічних знань, педагогічного досвіду тощо.

Педагогічна супервізія як складова частина організації освітнього середовища – це система професійної комплексної допомоги, якої потребують усі учасники освітнього процесу, у створенні умов для повноцінного гармонійного розвитку особистості з урахуванням сучасних підходів до розвитку, навчання та виховання [2].

Найчастіше педагогічна супервізія характеризується:

- орієнтацією на неперервний професійний розвиток;
- діалогічною взаємодією на рівні суб'єкт-суб'єктного типу;
- розумінням і включенням усіх сторін у поле рефлексії;
- побудовою міжособистісних взаємин, які ґрунтуються на гуманних цінностях і предметному відношенні до справи [4].

Педагогічна супервізія виконує консультативну, наставницьку та фасилітаторну функції. Консультативна функція передбачає надання консультацій супервізорами щодо актуальних питань освітнього процесу. Наставницька функція спрямована на професійний саморозвиток спеціальних педагогів під супроводом ментора (наставника). Фасилітаторна функція включає здійснення навчально-методичного супроводу щодо механізму налагодження партнерської взаємодії всіх учасників освітнього процесу.

Висновки і пропозиції. Теоретичний аналіз наукової літератури з проблеми дослідження дозволив уточнити сутність поняття «стресостійкість майбутніх спеціальних педагогів» як цілісну властивість особистості, що характеризується високою адаптивністю до негативних наслідків воєнного стану, а також професійно орієнтованими компетенціями й особистісними якостями, спрямованими на подолання наслідків стресових ситуацій у процесі здійснення педагогічної діяльності.

Важливим чинником формування стресостійкості майбутніх спеціальних педагогів в умовах воєнного стану є адаптаційний потенціал, який характеризується сукупністю особистісних якостей, ціннісних установок та мотивацією щодо здійснення педагогічної діяльності в умовах воєнного часу.

Дієвим методом формування стресостійкості є педагогічна супервізія, яка передбачає консультування, наставництво та модерацію педагогічної діяльності майбутніх спеціальних педагогів у закладах вищої освіти.

Література:

1. Банах С.В., Добровольська С.Я. Стресостійкість як професійно значуща риса особистості педагога. *The 1st International scientific and practical conference "Topical issues of modern science, society and education"* (August 8–10, 2021) SPC – Sci. conf.com.ua, Kharkiv, Ukraine. 2021. Pp. 394–398.
2. Запорожцева Ю.С. Стратегія супервізії (наставництва) як підтримка професійного розвитку сучасного педагога. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2020. № 69. Т. 1. С. 70–73.
3. Кудінова М.С. Теоретичні підходи до визначення сутності поняття «стресостійкість». *Молодий вчений*. 2019. № 3 (67). С. 137–143.
4. Любченко Н.В., Білик Н.І. Супервізія як технологія післядипломної освіти педагогічних працівників у контексті Концепції «Нова українська школа». *Імідж сучасного педагога*. 2021. № 5(200). С. 5–13.
5. Освіта України в умовах воєнного стану : інформійно-аналітичний збірник / ред. С. Шкарлет. Київ. 2022. 358 с.
6. Палько Т.В. Професійний стрес: причини та наслідки. *Актуальні проблеми психології* : збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка. Ужгород. 2020. Вип. 13. С. 278–284.
7. Потапюк Л.М. Особливості формування стресостійкості студентів в умовах російсько-української війни. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Психологія*. 2023. (2). С. 34–38.
8. Сошенко С.М. Психологічні особливості адаптаційного потенціалу студентів у процесі професійної підготовки. *Вісімдесят четверті економіко-правові дискусії. Серія : Соціальні та гуманітарні науки* : матеріали Міжнародної мультидисциплінарної наукової інтернет-конференції (м. Львів, Україна, м. Ополе, Польща, 26–27 березня 2024 р.) / редкол.: О. Патряк та ін. ГО «Наукова спільнота», WSZIA w Opolu. Львів : ФОП Шпак В.Б. С. 99–103.
9. Староста В.І., Попадич О.О. Деякі аспекти соціальної адаптації студентів-першокурсників у класичному університеті. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія : Педагогіка. Соціальна робота*. 2018. Вип. 1. С. 230–233.
10. Цибуляк Н.Ю., Боднарчук А.Є. Структура професійної стресостійкості спеціального педагога. *Теорія і практика сучасної психології*. 2019. № 6. Т. 2. С. 154–158.

References:

1. Banakh, S.V., & Dobrovolska, S.Ia. (2021). Stresostiikist yak profesiino znachushcha rysa osobystosti pedahoha [Stress resistance as a professionally significant trait of a teacher's personality]. *Proceedings of the 1st International scientific and practical conference "Topical issues of modern science, society and education"*. Pp. 394–398). Kharkiv [in Ukrainian].

2. Zaporozhtseva, Yu.S. (2020). Stratehiia supervizii (nastavnytstva) yak pidtrymka profesiinoho rozvytku suchasnoho pedahoha [The strategy of supervision (mentoring) as support for the professional development of a modern teacher]. *Pedahohika formuvannia tvorchoi osobystosti u vyshchii i zahalnoosvitnii shkolakh – Pedagogy of creative personality formation in higher and secondary schools*, 69, 70–73 [in Ukrainian].
3. Kudinova, M.S. (2019). Teoretychni pidkhody do vyznachennia sutnosti poniattia «stresostiikist» [Theoretical approaches to defining the essence of the concept of “stress resistance”]. *Molodyi vchenyi – The young scientist*, 3 (67), 137–143 [in Ukrainian].
4. Liubchenko, N.V., & Bilyk, N.I. (2021). Superviziia yak tekhnolohiia pisliadyplomnoi osvity pedahohichnykh pratsivnykiv u konteksti Kontseptsii «Nova ukrainska shkola» [Supervision as a technology of postgraduate education of pedagogical workers in the context of the Concept “New Ukrainian school”]. *Imidzh suchasnoho pedahoha – The image of a modern teacher*, 5(200), 5–13 [in Ukrainian].
5. Shkarlet, S.M. (Eds.). (2022). Osvita Ukrainy v umovakh voiennoho stanu [Education of Ukraine under martial law]. Kyiv [in Ukrainian].
6. Palko, T.V. (2020). Profesiinyi stres: prychny ta naslidky [Occupational stress: causes and consequences]. *Aktualni problemy psykholohii – Actual problems of psychology*, 13, 278–284 [in Ukrainian].
7. Potapiuk, L.M. (2023). Osoblyvosti formuvannia stresostiikosti studentiv v umovakh rosiisko-ukrainskoi viiny [Peculiarities of the formation of students’ stress resistance in the conditions of the russian-ukrainian war]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu – Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University*, 2, 34–38 [in Ukrainian].
8. Soshenko, S.M. (2024). Psykholohichni osoblyvosti adaptatsinoho potentsialu studentiv u protsesi profesiinoy pidhotovky [Psychological features of the adaptive potential of students in the process of professional training]. / O. Patriak (Eds.). *Visimdesiat chetverti ekonomiko-pravovi dyskusii. Serii: Sotsialni ta humanitarni nauky – Eighty-fourth economic and legal discussions. Series: Social sciences and humanities: Proceedings of the International Multidisciplinary Scientific Internet Conference*, pp. 99–103. Lviv: FOP Shpak V.B. [in Ukrainian].
9. Starosta, V.I., & Popadych, O.O. (2018). Deiaki aspekty sotsialnoi adaptatsii studentiv-pershokursnykiv u klasychnomu universyteti [Some aspects of social adaptation of first-year students at a classical university]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Serii: Pedahohika. Sotsialna robota – Scientific Bulletin of Uzhhorod University. Series: Pedagogy. Social work*, 1, 230–233 [in Ukrainian].
10. Tsybuliak, N.Iu., & Bodnarchuk, A.Ie. (2019). Struktura profesiinoy stresostiikosti spetsialnoho pedahoha [The structure of professional stress resistance of a special teacher]. *Teoriia i praktyka suchasnoi psykholohii – Theory and practice of modern psychology*, 6, 154–158 [in Ukrainian].